

XX АСР АДАБИЁТИ ТАЛҚИНЛАРИ

Шавкат Ҳасанов ф.ф.д.,
СамДУ профессори

Адабиёт тарихидан яхши маълумки, адабий алоқалар, таржимачилик, илғор адабиётларнинг ҳаётбахш анъаналарини ўзлаштириш барча замонларда ҳам миллий адабиётларнинг кейинги равнақини белгилаб келган. Профессор Муҳаммаджон Холбековнинг “XX аср жаҳон адабиёти манзаралари”³⁹ номли тадқиқоти кейинги йилларда ўзбек адабиётшунослигида бу борада яратилган муҳим манбалардан ҳисобланади. Маълумки, XX аср жаҳон адабиёти бир-биридан кескин фарқ қилувчи иккита катта йўналишда ривожланди. Бири собиқ иттифоқнинг социалистик реализм адабий йўналишига асосланган адабиёти бўлса, иккинчиси ғарб ижодий оламини қамраб олган модернизм методидир. Соцреализм адабиёти ва адабиётшунослиги деярли мустақиллик йилларигача модернизм санъатини тан олмай келди. Шу боис кўп йиллар давомида модернизм ҳодисаси кўпчилик учун бегоналигича қолиб келди. Бугунги кунда модернизм ҳодисасининг моҳиятини очишга йўналтирилган бир қатор монографиялар, ўқув қўлланмалар ёзилди, илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Шунга қарамасдан, модернизм бағрида 10-15 йил яшаб, сўнг истеъмолдан чиқиб кетган адабий оқимлар, 60-75 йиллар давомида ҳукм сурган адабий йўналишлар мавжудлиги, унинг бир томондан реализм, иккинчи томондан ўзидан кейинги постмодернизм, глобаллашув даври санъатлари билан синтезлашиб, янгидан-янги хусусиятларини намоён этаётганлиги табиатининг ниҳоятда мураккаблигини кўрсатади. Модернизм қандай ҳодиса, уни келтириб чиқарган омиллар нималардан иборат? У илғари сурган ғоялар ўзга қитъаларда қандай акс-садо берди? Чинданам унинг ақидалари шўро мафқурасига ётмиди?

М.Холбеков 700 саҳифалик ушбу тадқиқотида ана шу саволларга атрофлича ва батафсил жавоб излайди. Муҳими шундаки, олим илмий-назарий қарашларини конкрет асарлар таҳлилидан келтириб чиқаради. Адабиётшунос XX аср модернизм прозасининг тадрижий талқинини Марсел Пруст, Жеймс Жойс, Франс Кафка, Уильям Фолкнер, Эрнест Хемингуэй кабилар ижоди мисолида кўрсатса, модернизм шеърятининг хос белгиларини Томас Элиот, Гиом Аполлинер асарлари таҳлили билан далиллайди. Модернизм эстетикасининг асосларини эса “аср одами” Жан-Поль Сартр, “ғарб виждони” Албер Камюларнинг бадиий, илмий-эстетик қарашлари талқинида умумлаштиради.

Модернизм ҳодисаси ҳаётга теранроқ назар солиш, воқеликдаги ҳар бир ҳодисотни ўз номи билан аташ, шахс ва жамиятнинг ички жараёнларида кечаётган ижтимоий, руҳий-психологик ўзгаришларига аниқ ташхис қўйиш ҳамда ўзигача мавжуд бўлган китобийликдан қутулиш истагида пайдо бўлган ўзига хос адабий методдир. Профессор М.Холбеков модернизмнинг юзага келишига асос бўлган сабабларни XIX аср охири XX аср бошлари фалсафасида пессимизм, иррационализм ва индивидуализм каби йўналишларнинг устунлик қила бошлаганлигида деб ҳисоблайди. Қисқароқ айтганда, француз шоири Шарль

³⁹ Холбеков М. “XX аср жаҳон адабиёти манзаралари” – Тошкент “Mumtoz soz”, 2020. – 700 бет.

Бодлернинг “Биз ҳаммамиз ҳаётда гўёки адабий дафн маросимида қатнашаётгандекмиз” – мазмунидаги ҳикматли сўзлари модернизм моҳиятини образли ифода эта олади.

Ўтган асрнинг 60-йилларига келиб, модернизм ўз умрини яшаб бўлди ва ўрнини постмодернизмга бўшатиб берди. М.Холбековнинг постмодернизмга берган таърифини соддароқ қилиб ифодаладиган бўлсак, бу модернизмдан кейинги адабий босқич бўлиб, унда тайёр сюжетлар қайта ишланади, янгича талқин қилинади, ўзигача муқаддас ҳисобланган қадриятларга кўпинча киноя билан ёндашилади, энг асосийси “маҳсулот”нинг “енгил ҳазм” бўлишига ва шу орқали катта аудиторияни қамраб олишга эришилади. Кўнгилочарлик ва оммавийлик бу хилдаги санъат асарларининг хос белгиси. Постмодернизм намуналари сифатида енгил-елпи телесериалларни мисол келтириш мумкин. Бугунги кунда ҳар қандай истеъдодли ёзувчининг ижод маҳсули оммавийлашув ва тезкорлик нуктаи назаридан интернет хабарларига тенглаша олмайди. Постмодернизм айна ана шу нуктада пайдо бўлди, яъни ёзувчининг ижод маҳсули ҳам ОАВ ва интернет тизими тезкорлигига яқинлаштирилди. М.Холбеков постмодернизм адабиёти хусусида мулоҳаза юритар экан, мослашувчанлик ва келишувчанликни унинг хос аломатлари сифатида эътироф этади.

Испан файласуфи Хосе Ортега-и-Гассет таъкидлаганидек, ўқувчини мушоҳадага чорлайдиган, унга руҳий озик берадиган элитар адабиётга мансуб романларни мутолаа қиладиган китобхон қолмаганлиги баробарида оммавий адабиётнинг бозори чакқон бўла бошлади.

Умумжаҳон контекстида олиб қараганда, XXI асрнинг дастлабки йилларида постмодернизм ҳам ўз имкониятларини сарфлаб бўлди. Бироқ, айрим миллий адабиётларда ҳар икки методда ҳануз асарлар юзага келаётганлигини таъкидлаш жоиз. Масалан, ўзбек дедектив адабиётида саргузашт асарлар яратилаётгани каби. XXI аср сиёсати ва иқтисодиётида бўлганидек, адабий жараёнида ҳам глобаллашув хусусиятлари қатъийлашиб бораётганлигини муаллиф конкрет асарлар таҳлилида кўрсатиб ўтади.

М.Холбековнинг мазкур таққикотида мавзу кенг қамраб олинган. Унда салкам бир ярим асрлик давр мобайнида жаҳон адабиётида кечган ижодий таълимотларнинг келиб чиқиш манбалари, шаклланиши, тараққиёт тенденциялари билан боғлиқ муҳим ҳолатлар, илмий-адабий концепциялар атрофлича ўрганилган ва муайян хулосалар чиқарилган.

Муаллифнинг интеллектуал роман, онг оқими, ғарб модерн драмаси, француз “Бульвар театри” каби илмий-назарий масалалар тадқиқ этилган мақолалари фикр ва мулоҳазаларга бойлиги ҳамда теран хулосалари билан эътиборни тортади. Шунингдек, ўзбек адабиётшунослигида кам ўрганилган масалаларни янгича кузатувлар асосида фундаментал ўрганилганлиги мазкур асарнинг муҳим илмий-назарий манбалигини ҳам тайин этади.

Ўтган юз йилликнинг 70-йилларида ўзбек адабиётига шоир ва ёзувчиларнинг ўз сози ва сўзига эга янги бир авлоди кириб келди. М.Холбеков ана шу авлоднинг адабиётшуносликдаги етук вакилларида бири. Илмий-ижодий изланишлар билан кечган давр мобайнида олимнинг ўнга яқин ўқув қўлланмалари, монографик тадқиқотлари нашр қилинди. Унинг “Марло ва Шекспир”, “Структур адабиётшунослик”, “Бадиий матннинг структур таҳлили”, “XX аср жаҳон адабиёти манзаралари” каби асарлари шулар жумласидан.

Олимнинг замонавий ўзбек адабиётини хорижда тарғиб қилишда ҳам маносиб хизматлари бор. Жумладан, у 1990-2000 йилларда франциялик шоирлар “Action poétique” журнали муҳаррири Анри Делюи ва Жан-Пьер Бальп билан ҳамкорликда Рауф Парфидан то Хуршид Давронгача бўлган ёш ўзбек шоирлари ижодидан таржималар қилиб “Poètes ouzbek et russe” (1989) антологиясини нашр эттирди.

Бугун истеъдодли адабиётшунос, жаҳон адабиётининг билимдони Муҳаммаджон Холбеков ўзининг етмиш ёшлигини қаршилаш арафасида. Ҳали олдинда илмнинг қанча сир-синаотлари, заҳматлари, довонлари... Бу борада устозга мустаҳкам соғлиқ ва ижодий баркамоллик тилаб қоламиз.